

A katonai fegyvelemtől a sztrájkig. A hadiipari munkásság helyzete az első világháború idején ^[1]

„Az elégedetlenségre vezető okok közül a legnyomatékosabb az elsőrendű életszükségleti cikkekkel való ellátás tekintetében mutatkozó fogyatékoság, a másik kérdés pedig, amely a munkások elégedetlenségének szintén oka, a bérkérdés” – hangsúlyozta a munkásság problémái iránt megértést tanúsító Szurmai Sándor honvédelmi miniszter az 1917. október 19-i kormányülésen. Az elhúzódó háború alatt a kormánynak mind nagyobb gondot okozott a hadiipar számára szükséges munkaerő biztosítása és a munkások követeléseinek kielégítése.

Bevezető

A hadiipar kiépítésében a Monarchia alapvetően német mintákat követett, ám a birodalom két felében volt egy fontos különbség: Ausztriában német példára lényegében a hadvezetés irányította a hadigazdaságot, Magyarországon viszont a kormány kapott erre felhatalmazást. Miután kiderült, hogy hosszabb háborúra kell berendezkedni, 1915-től a magyar kormány erőteljes beavatkozással szervezte át a gazdaságot. A haditermelés és a hadiszállítások élveztek elsőbbséget, de a hátszág nyugalma érdekében a lakosság alapvető cikkekkel való ellátása is fontos szemponttá vált. Kormányrendeletek szabályozták a termelést és a forgalmat, és megalakították az állami irányítás alatt álló nyersanyagközpontokat.

1915-1916-ban hadiipari konjunktúra bontakozott ki, és - Gratz Gusztáv kifejezésével élve - bekövetkezett a „fiktív virágzás” időszaka. Míg azonban a hadiipar termelése felfutott, az építkezések leálltak, s az építőiparban, illetve azokban az ágazatokban, amelyek túlnyomórészt fogyasztási cikkekkel állítottak elő, a munkaképes korosztály mozgósítása miatt előállt nagyfokú munkaerőhiány következtében visszaesett a termelés. Ez vonatkozik a faiparra, a nyomdaiparra, a textiliparra, továbbá a mezőgazdaságra és az élelmiszeriparra is. Az iparban foglalkoztatottak összlétszáma csökkent, ám a hadianyaggyártó nagyvállalatok növekedni tudtak: gyarapodott munkáslétszámuk, termelésük és tőkeállományuk. Különösen jellemző volt ez a vas- és fémiparban, valamint a gépgyártásban, de megfigyelhető a villamosági iparban és a vegyiparban is. A nagy nyereséggel járó hadi megrendelésekre építve ezekben az ágazatokban számos nagyüzem bővíteni tudta kapacitását. A változások következtében a munkásság szerkezete is módosult. A háború előtt a fenti nehézipari ágazatokban az ipari munkásság harmada dolgozott, ám a háború folyamán ez az arány elérte az 50%-ot. Mivel a hadimegrendeléseket nagyobb részét nagyüzemek kapták, s a kisipar arányában több munkaerőt veszített a behívásokkal, nőtt a munkásság üzemi koncentrációja. Emellett nőtt a területi koncentráció is, hiszen - szemben a vidéki trenddel - Budapesten több lett a foglalkoztatottak száma, s a Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületéhez csatlakozott gyárak közel 110 ezer vas- és fémipari munkásából mintegy 80 ezer Budapesten és közvetlen környékén működő üzemben dolgozott a háború idején.

Ganz-Danubius Francis turbina, 1916

Forrás: Fortepan 16027

A legalább ezer főt foglalkoztató jelentősebb nehézipari üzemek közül is kiemelkedett Weisz Manfréd csepeli gyára, hivatalos nevén a „Weisz Manfréd Lőszér Acél és Fémművei Rt.”, amely Magyarország legnagyobb hadiüzemévé és a Monarchia második legnagyobb lőszergyárává nőtte ki magát. A gyár munkáslétszáma is látványosan emelkedett: a háború előtti háromezer fővel szemben 1916-ban már 20 ezer, 1918-ban pedig 30 ezer munkást foglalkoztatott. Az állami tulajdonban lévő MÁV Gépgyár esetében kisebb mértékű a változás: 1914-ben több mint tízezer, 1917-ben több mint 12 ezer munkása volt. A nagy hadigyárak közé tartozott két háború előtt fuzionált vállalat, a Ganz-Danubius, illetve a Schlick-Nicholson gyár. Az előbbi, teljes nevén „Ganz és Társa-Danubius Villamosági- Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt.”, 1911-ben egyesüléssel jött létre, s a háború alatt közel nyolcezer fős munkáslétszámot ért el. Az utóbbi, mely 1912-ben alakult, s a „Schlick-Nicholson Gép-, Waggon- és Hajógyár” hivatalos nevet vette fel, 1916-ban hatezer főt foglalkoztatott. A vidéki vállalatok közül kiemelkedett a Diósgyőri Vasgyár, amelynek 1916-ban kilencezer munkása volt. A hadiiparban sem Budapesten, sem a vidéki ipari központokban nem volt ritka a 3-5 ezer fős kategória, ebbe tartozott többek között a fővárosi Fegyver- és Gépgyár Rt, a kispesti Lipták Acél- és Vasszerkezeti Gyár, valamint az Újpesten működő Egyesült Izzólámpa és Villamosági Rt., melyek 1917-ben hozzávetőleg 4500, 4600, illetve 3500 főt foglalkoztattak.

A hadigazdaság működésének egyik kulcskérdése volt a szükséges munkaerő- és szakember-állomány biztosítása. Mivel a munkaképes korú férfiak nagy részét besorozták, a munkaerőpiac nem tudta fedezni a munkaerő-szükségletet, így az államra várt a feladat, hogy kezelje a problémát. A kormány idevágó intézkedések egész sorát léptette életbe: hadiérdekből katonai szolgálat alóli felmentéseket engedélyezett; munkára kötelezett személyeket, s egy részüket katonai fegyelem alá

helyezte, illetve munkahelyhez kötötte; népfelkelő munkásosztásokat, majd később ún. munkásgyűjtő kereteket szervezett; hadifoglyokat, sőt internáltakat is vezényelt munkára. A hadüzemekben jelentősen megnövekedett a női munkások száma, de dolgoztattak hadirokkantakat, fiatalkorúakat, sőt idényjelleggel diákokat is.

A katonai szolgálat alóli felmentésekre lehetőséget adott a véderőről szóló 1912. évi XXX. törvény a hadsereg és a közszolgálat érdekeire tekintettel oly módon, hogy az illetők megmaradhattak polgári foglalkozásukban a mozgósítókra vagy akár a háború egész időtartamára. Ezt a megoldást alkalmazták számos katonai, illetve a közlekedési cikkeket gyártó vállalat nélkülözhetetlennek ítélt munkásai és alkalmazottai esetében a vállalatok által felterjesztett kimutatások alapján. A háború első szakaszában a felmentések viszonylag szűk körre korlátozódtak, s felmentést rendszerint csak olyanok kaphattak, akik még szolgálatukat nem kezdték meg. Tisza István miniszterelnök, aki kezdetől tisztában volt vele, hogy a háború igen nagy terheket fog róni az országra, a mozgósítás elrendelések felhívta a miniszterek figyelmét, hogy szolgálat alóli mentesítési kérelmeket csak alapos indokok esetében támogassanak. A pénzügyminisztérium kimutatásokat kért az állami vasgyárak, és más állami vállalatok bevonulási kötelezettség alól korábban, még békeidőben felmentett alkalmazottairól, s a hadiérdeket figyelembe véve kérte megjelölni a feltétlenül nélkülözhetetlennek tartott tisztviselőket. **(Lásd az 1. számú forrást!).** A frontszolgálatot teljesítő katonák és hozzátartozók körében a háború folyamán egyre több panasz fogalmazódott meg a felmentések vélt igazságtalanságával kapcsolatban, ezért a honvédelmi miniszter 1917. áprilisában elrendelte a felmentések jogcímének személyenkénti felülvizsgálatát. A hadiszolgálatot folytató vállalatok frontszolgálatra bevonultatott szakmunkásaik pótlása érdekében a katonasághoz fordulhattak, hogy az ilyen célra kialakított tartalékból, az ún. munkásgyűjtő keretéből kapjanak szakmunkásokat (olyanokat, akik munkára alkalmasak, de frontszolgálatra kevésbé).

Az elhúzódnak a háború és a növekvő veszteségek miatt egyre nehezebb volt egyszerre biztosítani az „emberanyagot” a hadigazdaság számára. 1918. elején, amikor a honvédelmi miniszter elrendelte a katonai szolgálatra kötelezett legfiatalabb korosztály, az 1894-től 1899-ig született hat évfolyamban felmentett tagjainak a behívását, felsorolták a kivételt képező bányákat, kohókat, gyárakat, s a szállító vállalatokat (MÁV, hajózási vállalatok), amelyek esetében az üzemvezetőség a felterjesztett kérelem és kimutatás alapján felmenthette a katonai szolgálat alól egyes alkalmazottait és munkásait. **(Lásd az 2. számú forrást!).**

Ausztriában a háború kitörése után a kormány a haditermelés érdekében egyes vállalatokat államilag védett üzemekké nyilvánított, ami elsősorban az alkalmazottak vállalatához kötését szolgálta, s a fontos hadiüzemeket katonai irányítás alá helyezte. A magyar kormány kezdetben elutasította ezeket a lépéseket, később viszont, a munka-erőszükséglet változása miatt módosított politikáján. A kellő létszámú, fegyvelzett munkaerő biztosítása érdekében több kiemelt fontosságú vállalat munkásait, alkalmazottait kötötték a céghez, illetve helyezték katonai irányítás alá. Erre jogalapot adott a hadiszolgálatokról szóló 1912. évi LXVIII. törvény cikk, ami alapján a hadsereg szükségleteinek kielégülésére a lakosságtól személyi és dologi szolgáltatásokat lehetett megkövetelni, s a 4. § szerint az 50 év alatti munkaképes férfiakat üzemekben munkára lehetett kötelezni és katonai fegyvelm alá lehetett vonni. A honvédelmi miniszter e törvény 18. §-a szerint a hadi szempontból fontos vállalatok tulajdonosait „üzemük folytatására” kötelezhette, illetve a vállalat irányítását személyzetrel együtt átvehette. Az intézkedéssel a hatóságok meg tudták akadályozni, hogy a hadsereg ellátása szempontjából fontos üzemeket, birtokokat, gyárakat elhagyják az alkalmazottak, akik egyúttal katonai fegyvelm alá lettek helyezve, s kötelesek voltak az üzemhez kirendelt katonai vezető parancsait teljesíteni. E vállalatok számára az állami hatóságok előírták, hogy mit termeljenek, termékeiket kinek és milyen áron adhatják el, ugyanakkor biztosították számukra, hogy a szükséges nyersanyaghoz, energiához, berendezéshez garantáltan áron jussanak hozzá, kijelölt szállító közreműködésével.

Közvetlenül a háború kitörését követően csak Weisz Manfréd csepeli gyárait, a lőszergyárat és a fegyvergyárat vonták a hadiszolgálatra kötelezett üzemek körébe, majd 1914. decemberében a Schlick-Nicholson gyárat, 1915-ben viszont ugrászteri változás következett be, s az év végére már 263-ra nőtt az ide sorolható vállalatok száma. Általában maguk a tulajdonosok kérelmeztek ezt, attól tartva, hogy vállalatuk hátrányos helyzetbe kerül. 1915. júliusában a hadiszolgálatra kötelezett vállalatok alkalmazottai és munkásai számára - megkülönböztetésül - elrendelték a nemzeti színű karszalag kötelező viselését. **(Lásd az 3. számú forrást!).**

Csakhamar kiderült azonban, hogy az 1912. évi törvény alapján hozott intézkedések nem elégségesek, ugyanis az újabb és újabb korosztályok behívása és frontra vezénylése fokozódó munkaerőhiányt okozott a hátszágban. Ezért az 1914. évi L. és az 1915. évi XIII. törvény alapján bevezették az általános személyes szolgálatra való kötelezettséget, ami azt jelentette, hogy nemcsak az 50 év alatti férfiakat, hanem bárkit személyes szolgálatra kötelezhettek tértítés ellenében közérdekből, korra, nemre való tekintet nélkül. Ezzel az állam számára lehetőség nyílt a nem katonaköteles korú állampolgárokat is munkára rendelni vállalatokhoz, gyárakhoz vagy birtokokhoz, nőket éppúgy, mint férfiakat. A férfiumkaerőben mutatkozó nagy hiány miatt ezen törvények alapján sok nőt foglalkoztattak a hadiüzemek, például lőszergyárak is. Hazánkban elsősorban a nagy munkaerőhiánnyal küzdő mezőgazdasági üzemekre és az élelmiszeripari ágazatokra volt jellemző, hogy a fenti törvények alapján igyekeztek biztosítani a maguk számára a szükséges munkaerőt. A két említett törvény alapján kötelezett, de a hadiszolgálati törvény hatálya alá nem eső munkásokra (a nem katonaköteles korú férfiakra, valamint a nőkre) a katonai fegyvelmezés nem terjedt ki, velük szemben szükség esetén a polgári hatóságok jártak el. Azt követően, hogy a hadkötelezettség 1916. januárjában 50-ról 55 évre emelkedett, a férfiak munkára kötelezhetőségének korhatárát is felemelték 50-ról 55 évre, ami azt is jelentette, hogy az 50-55 év közötti férfiakat a hadiszolgálati törvény értelmében munkahelyhez köthették és katonai büntető hatalom alá vonhatták.

A munkaerő háborús „röghöz kötésének” és a katonai fenytő hatalom alá helyezésének ausztriai és magyarországi gyakorlatában volt egy fontos különbség: míg az osztrák tartományokban a munkahelyhez való kötés és a katonai fenytő hatalmat a nőkre is kiterjesztették, addig a Magyar Királyság területén - bár a hadügyminisztérium itt is szorgalmazta - ez nem következett be. Kivételt ez alól csak a két csepeli hadigyár jelentett, ahol 1917-től a nők kilépését is megakadályozták, mivel a nagy munkaerőhiány már a hadianyag-utánpótlást veszélyeztette. A budapesti nagyipari munkáslétszám emelkedésében mindemellett fontos szerepet játszott a nők foglalkoztatása: 1914 és 1917 között a vas-és fémiparban több mint 12 ezer fővel, a gépiparban közel kilencezer fővel nőtt a nők száma, akik zömmel frissen betanított munkások voltak. A hadiszolgálatra kötelezett üzemek száma közben folyamatosan emelkedett, 1917. október elején már 615 működött, egy évvel később pedig a számuk meghaladta már a kilencszázat.

A hadiiparra jellemző munkaerőhiány fokozottan éreztette hatását a bányászatban és a kohászatban. Már a háború első nagyobb ütközetei hatalmas embervesztéssel jártak, s a bevonultatott szakmunkások és bányászok jelentős része már a háború elején elesett vagy fogságba került. A pótolhatatlan veszteség már bekövetkezett, mire a hatóságok felismerték, hogy a bányászok és a gyári szakmunkások milyen fontos szerepet játszanak a modern háborúban, amit méltán neveztek „anyagháborúnak.” A gyárakban részben pótolni lehetett munkaerőt oly módon, hogy a munkaadó mellé állíthatták betanított munkára a nőket, az idősebb korosztályt és a fiatalkorúakat, de a bányákban, ahol erős férfikezre volt szükség, ez a lehetőség kevésbé adatott meg. Ezzel magyarázható, hogy a háború alatt a bányászat, ahol 1914-1915-ben drasztikusan csökkent a munkaerőlétszám, az erőfeszítések dacára képtelen volt növelni a termelését, szemben a hadiipar egyéb ágazataival.

A bányák munkaerőpótlásukat elsősorban népfelkelő munkásosztagokból fedezték, de ezt a megoldást alkalmazták néhány nagyvállalat esetében is, főleg azokban, ahol nehezebbnek ítélték a rend fenntartását. A honvédelmi minisztérium főként a sorozáskor segédszolgálatra beosztott munkásokból, továbbá katonai szolgálatra alkalmatlannak minősített szakmunkásokból szervezett népfelkelő munkásosztásokat, s azokat katonai parancsnok alá rendelve bányászokba, illetve gyárakba vezényeltették. A honvédelmi miniszter rendelkezett az osztagok felállításának módjáról, szervezetről, felszereléséről, a magatartási szabályokról és az illetményekről. **(Lásd az 4. számú forrást!).** Minden osztaghoz tartozott a munkásokon kívül egy karhatalmi feladatokat ellátó ún. keretosztag, mely két részből állt, egy csendőr, valamint egy katonai karhatalmi osztagból. A keretosztagokat katonai parancsnok vezette, akit a frontszolgálat alól felmentett tisztjek közül jelöltek ki. Az Osztrák-Magyar Államvasút Társaság Krassó-Szörény megyében levő bányái és üzemei számára kiadott honvédelmi miniszteri rendelkezés szerint szerb és román nemzetiségű legénységet nem oszthattak be keretosztagokba, mert a szerbeket és a románokat nem tartották eléggé megbízhatóknak. **(Lásd az 5. számú forrást!).**

A keretosztagok feladata a rend és a fegyvelm fenntartása volt az üzemekben. A fegyvelmetlen, „munkakerülőnek” minősített személyeket bevonulathatták, a „bujtatókat” pedig a csendőr osztag letartóztathatta. A katonai parancsnok bérvitába, munkaviszonnyal összefüggő kérdésekbe nem avatkozhatott bele. A népfelkelő munkásosztagokhoz tartozó katonai szolgálatra kötelezett munkásoknak népfelkelő esküt kellett tenniük, melyben felesküdték a királyra és a törvényekre, és esküjükből fogadalmat tettek az előjárónak való engedelmességre is. **(Lásd az 4. számú forrást!).** A munkásosztagokba a hadiszolgálati törvény alapján beosztották az üzemben dolgozó nem hadköteles férfiakat és a szolgálat alól felmentetteket is, de nekik nem kellett letenni a népfelkelő esküt.

1917. október 1-én az hadiszolgálatra kötelezett 615 üzem összesen közel félmillió munkáslétszámmal rendelkezett, melyből 257 ezer főre rúgott a vállalatok alkalmazásában álló férfimunkások száma, közel 70 ezer főre pedig a női munkások létszáma. További 85 ezer főt jelentett a katonai szolgálat alól felmentett, munkakörükben meghagyott munkások száma, 46 ezer volt a hadiipari munkára vezényelt katonák (nagy részét népfelkelő munkásosztagba szervezve), s 41 ezer főt tett ki a hadiüzemekben dolgozó hadifoglyok száma. A háború utolsó éveiben olyan nagyfokú volt már a szakmunkáshiány a gyárakban, hogy általános rendelkezés született arról, hogy a 32 évnél idősebb szakmunkások a frontvonalról is visszabocsájtandók.

A munkások gyárhoz kötése és katonai fegyvelm alá helyezése a munkaadók kedvező helyzetbe hozta, s ezzel több munkaadó vissza is élt. Mivel az üzemek katonai irányítás alá kerülő munkásait katonai szolgálatban állónak tekintették, elvileg sztrájkot nem folytathattak, sőt bérkövetelésekkel sem léphettek fel. A szabad munkavállalás lehetőségétől megfosztott és a gazdasági érdekharcban is korlátozott munkásság védelmében felszólaló szakszervezetek - élükön a vasas szakszervezet - német, illetve osztrák mintára úgynevezett panaszbizottságok felállítását javasolták a katonai felügyelet alatt álló üzemekben a munkaügyi konfliktusok kezelésére, amit a kormány elfogadott. Az 1916. január 17-én kiadott rendelet alapján hét fős panaszbizottságokat hoztak létre a szakszervezetek és a munkaadók két-két, továbbá a katonai parancsnokságok, a honvédelmi és a kereskedelemügyi minisztérium egy-egy képviselőjéből. A bizottság a munkaadók és

a munkavállalók, valamint a katonai hatóságok között közvetített. Ezzel elismerte a kormány a szakszervezeteket a munkásság érdekvédő szervezetének és egyben a munkaadók és a kormányzat tárgyaló partnerének. Az elnököt a honvédelmi tárca delegálta, ami megfelelt a szakszervezetek igényének, ugyanis a katonai hatóságok sokszor bizonyultak megértőbbnek a munkásság panaszai iránt nemcsak a munkaadóknál, de a polgári hatóságoknál is. A rendelet kimondta, hogy a munkabér megállapításánál figyelembe kell venni az alapvető élelmiszerek és közszükségleti cikkek drágulását, a munkabért nem lehet a munkások hátrányára változtatni, s a túllórát ki kell fizetni. A panaszbizottságoknak kezdetben csak véleményező és egyeztető hatásköre volt (ha az egyeztetés nem vezetett eredményre, az ügyet felterjesztették a honvédelmi minisztériumhoz), ám fél év múlva, az első sztrájkok hatására bővült a jogkörük.

1916 májusáig a munkások fegyelmezetten dolgoztak a hadiüzemekben, amiben szerepet játszott a frontra küldés veszélye és a várható szankciók. Am ahogy fokozódott az áruhiány, s nőtt az infláció, a munkások egyre elégedetlenebbé váltak. A munkások bére egyre kevesebbet ért, miközben munkaidejüket több ágazatban is megnövelték. A romló helyzet hatására 1916 nyarán több bányász és ipari üzem dolgozó sztrájkba léptek. Május végén a nélküldetés miatt elkeseredett Zsil-völgyi szénbányászok kezdték a sztrájkot, amit katonai erővel törtek le. Június végén a MÁV Gépgyárban következett be néhány napos munkabeszüntetés, amire a válaszul az Állami Gépgyárak Központi Igazgatósága elfogadta a hadügyminiszter korábbi javaslatát, s a gépgyár munkásait népfőlkelő munkásosztagba szervezték. 1916. július 3-án a legfontosabb hadigyár, a csepeli lőszergyár alkalmazottai léptek sztrájkba a gyári munkásszervezet irányításával, s a bérkövetelések mellett az élelmezés hiányosságait és a katonai hatóságok túlzott beavatkozását kifogásolták. A hadügyi vezetés tisztában volt vele, hogy a csepeli sztrájkok elhúzódás esetén a lőszergyártás nagy kiesést szenved, amit nem engedhettek meg, hiszen a keleti fronton zajlott a Bruszilov - offenzíva. A lőszertermelés biztonsága érdekében a katonai hatóságok elrendelték a csepeli gyárban a hadiszolgáltatásra kötelezett munkások népfőlkelő munkásosztagba szervezését, rögtönítélő bíraskodást hirdették, s ezzel együtt intézkedtek a bérpanaszok és az élelmezési problémák orvoslásáról is.

A sztrájkok hatására a panaszbizottságokat 1916 júniusában kiterjesztették a bányamunkásokra, majd a július 19-én kelt rendelettel működésüket átszervezték. A bizottságok döntési jogosítványokat kaptak és megváltozott az összetételük: a munkaadók és munkavállalók képviselőit egy-egy főre csökkentették, a katonai parancsnokság kiküldöttjét kihagyták, helyette bekerült viszont a pénzügyminisztérium delegáltja, s így a munkaügyi vitákban magukat pártatlannak vélt hivatalos tagok, a minisztériumok képviselői kerültek többségbe. Az újjászervezett panaszbizottságok ezután is főleg bérkérdéssel foglalkoztak, valamint szociális juttatásokkal kapcsolatos ügyekkel. 1917 júniusától a munkások mellett az egyéb alkalmazottakra is kiterjesztette a kormány a hatáskörüket, viszont állami vállalatokban panaszbizottságok ekkor még nem működtek.

A munkaadók negatívan ítélték meg a panaszbizottságok tevékenységét, ami nem meglepő, hiszen a bizottságok többnyire a munkások javára döntöttek a vitás kérdésekben. A munkaadók felhívták a kormány figyelmét, hogy a honvédelmi tárca beavatkozása a munkaügyi vitákba szerintük negatív következményekkel jár. Összesen 35 ezer munkást foglalkoztató, 22 budapesti nagyvállalat kérte, hogy inkább szabadítsák fel őket a hadiszolgáltatási kötelezettség alól, hogy ezzel mentesülhessenek a katonai fegyelmezés és a panaszbizottságok hatásköre alól, mert a „feltornázott” bérek mellett már a maguk is tudnának munkásokat toborozni, s a munkaügyi kérdéseket is jobban tudják kezelni. Hasonló álláspontot képviselt *Allender Henrik*, a diósgyőri vas- és acélgépgyár igazgatója, aki ellenezte a gyár katonai felügyelet alá helyezését, azzal érvelve, hogy a gyári vezetés eredményesebben tud fellépni munkásaival szemben, ha erre kényszerül, mint a beavatkozó katonai hatóságok (**Lásd a 6. számú forrást!**).

A sztrájkokat azonban a hatóságoknak sem katonai fegyelmezéssel, sem a panaszbizottságok révén, a szakszervezetek bevonásával sem sikerült megakadályozni. 1917 tavaszán és nyarán újabb munkabeszüntésekre került sor. *Tisza István* lemondását és a rövid életű Esterházy-kormányt követően (1917. június 15.-1917. augusztus 23.) Wekerle Sándor (immár harmadik) miniszterelnöki ciklusa elején, 1917 októberében tárgyalta a magyar kormány *Szurmai Sándor* honvédelmi miniszter két előterjesztését, melyben a sztrájkok megelőzése érdekében a munkásság helyzetét tanulmányozó miniszteri bizottság alakítására tett javaslatot. Az 1917. október 19-én kelt előterjesztés helyszíni ellenőrzéseket és bizottsági vizsgálatot indítványoz az üzemekben annak kiderítésére, hogy rendelkezésre áll-e megfelelő mennyiségű és minőségű élelmiszer a munkások számára elérhető áron, megfelelőek-e a bérek, a vezényelt katonák és a népfőlkelő osztagokba beosztottak egyenlő díjazásban részesülnek-e a többi munkással. (**Lásd a 7. számú forrást!**). A következő, október 30-ai ülésre készült előterjesztésében a honvédelmi tárca vezetője a miniszteri bizottság szabályzatát terjesztette elő (**Lásd a 8. számú forrást!**). Ezen az ülésen fogadta el a kormány, hogy a munkaügyi panaszbizottságok hatáskörét kiterjesztik az állami tulajdonú ipari üzemekre és bányákra is oly módon, hogy esetükben a panaszbizottság határozata csak miniszteri jóváhagyás után léphet életbe. Mivel az üzemekben a bérkövetelések nem választhatók el az élelmezés helyzetétől, az előterjesztő javasolta, hogy a panaszbizottságok e kérdéseket egymással összefüggésben tárgyalják, s a bizottságokba esetenként a közlélmézési miniszter képviselőjét is rendeljék ki.

A gazdaság egyre súlyosbodó válságát mutatja, hogy 1917 második felétől egyre nagyobb volt a szén- és a nyersanyaghiány, ami miatt számos hadivállalat időszakosan szüneteltette a termelést, s a munkások fizetésük egy részét szénsegélyben kapták. 1917-ig a sztrájkok alapvetően bérkövetelések miatt zajlottak, ám 1917 novemberétől a munkáskövetelések mindinkább politikai tartalommal telítődtek meg, amiben az oroszországi forradalom hatása is szerepet játszott: követelték a háború mielőbbi befejezést, az annexiontémák békét, s megjelentek a szolidaritási akciók. Az 1918. január közepén kezdődő alsó-ausztriai sztrájkhullám hatására január 18-án négy napos általános politikai sztrájk tört ki Budapesten, amely január 21-22-én vidéki városokra is áttért. Ettől kezdve a sztrájkokban rendre megjelentek politikai célok is, a bérügyi és szociális követelések mellett. A hatóságok nehéz helyzetbe kerültek: a haditermelés fenntartása érdekében tartózkodtak a kemény fellépéstől és a szélesebb körű megtorlástól, s nem merték alkalmazni a saját rendszabályait. Ezt tanúsítja a hadügyminiszternek a magyar honvédelmi, a pénzügy- és a kereskedelemügyi miniszterekkel egyetértésben kiadott 1918. március 21-i rendelete, amely a katonai hatóságok által követendő magatartást szabályozta a katonai fegyelem alá rendelt munkások sztrájkja esetén, s amit honvédelmi miniszter 1918. május 3-án megküldött a honvéd főparancsnokságnak, valamint a kerületi parancsnokságoknak. A katonai vezetők figyelmét felhívja arra, hogy kötelességük a sztrájkoló munkásokat figyelmeztetni katonai eszközökre, s arra, hogy a sztrájk a hadra kelt sereg súlyos károsításával jár. Ha a sztrájkoló parancsra sem veszik fel a munkát, megtorló rendszabályokat kell alkalmazni, de elsősorban a „főcincosok” és a felbujtók ellen kell eljárni, s azokat, akikről kiderül, hogy a többi munkásra „izgatólag hatnak,” „rossz befolyást gyakorolnak,” az üzemből mielőbb el kell távolítani és katonai szolgálatra kell őket bevonultatni (**Lásd a 9. számú forrást!**).

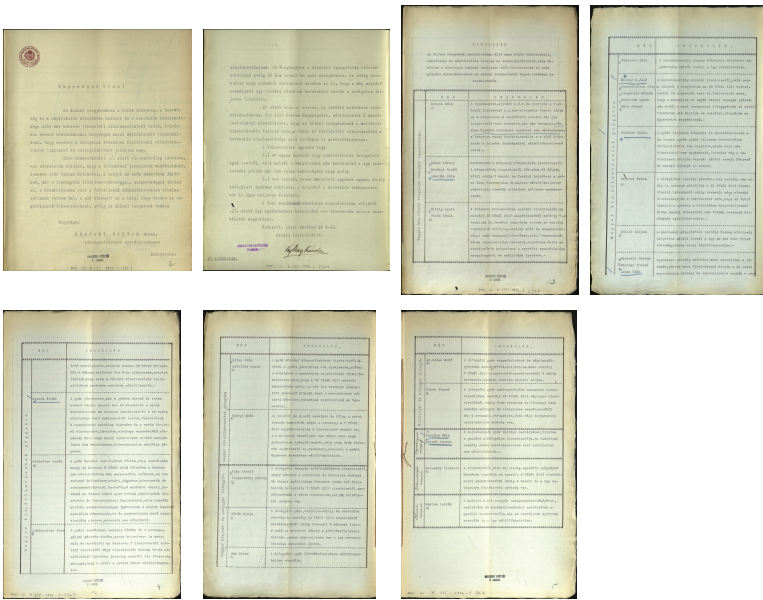
Szerényi József, aki 1918. január 25-től Wekerle-kormány kereskedelemügyi minisztere volt, majd könyvet írt Ladányi Jenővel a magyar ipar háború alatti helyzetéről, azt állítja, hogy a hadiüzemekben akkor kezdett megbomlani a fegyelem a munkásoknál, amikor azt tapasztalták, hogy a sztrájkok nem vonnak maguk után keményebb retorziókat még a katonai fenyegető hatalom alatt álló munkásoknál sem. Véleménye szerint, mely sok tekintetben egybecseng a munkaadók kritikájával, a katonai hatóságok nem hozzáértő beavatkozása ébresztette a munkásokat a maguk fontosságának tudatára, s ásta alá az állam tekintélyét. A panaszbizottságok rendszere pedig a szakszervezeteket a gyárvezetés bírójává tette, ami megnövelte tekintélyüket a munkásság előtt, annál is inkább, mert szavuknak súlya volt, ugyanis ha a bizottság nem a munkások javára döntött, azok egyből tiltakoztak, s akcióba léptek.

A nagyipari munkásság helyzete a háború alatt alapvetően megváltozott, ami hosszabb távú következményekkel járt. Mivel a munkásoknak lehetőségük nyílt a béruk fokozatos emelésére, így ez a réteg tudta leginkább mérsékelni az infláció hatásait a bérből élő rétegek közül, sokkal inkább, mint a tisztviselők és más alkalmazottak. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a háború végére öntudatosabbá váltak, sőt erejük tudatára ébredtek. A szakszervezetek integrálása a munkaügyi intézményrendszerbe elősegítette a munkásság szervezetté válását. A szakszervezetek népszerűek lettek, létszámuk rohamosan emelkedett, s a háború végére a munkások jelentős része taggá vált. Mivel a szakszervezetekbe való belépés egyben a szociáldemokrata párti tagságot is magával vonta, a háború végére a szociáldemokrata párt közel egymillió tagjával megkerülhetetlen politikai erővé nőtte ki magát.

Források

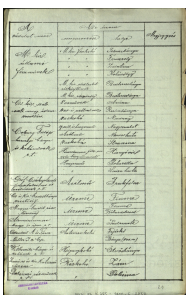
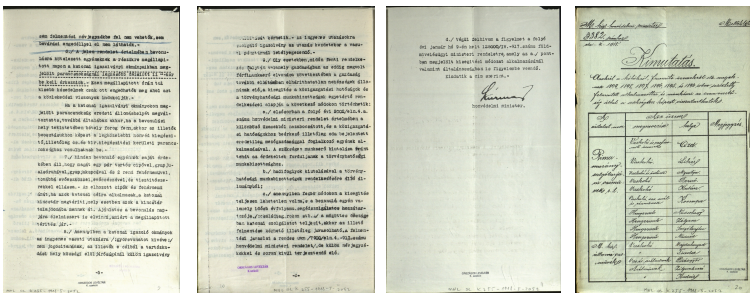
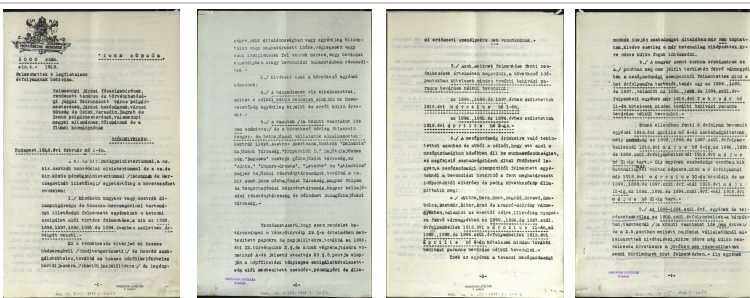
1. Kimutatás az állami vasgyárak katonai szolgálat alól felmentett tisztviselőiről

Az irat jelzete: MNL OL K 255-1914-5-5367. - Gépelt, aláírással ellátott levél és gépelt kimutatás.

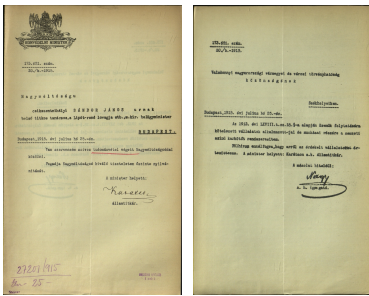
2. Rendelkezés az 1894-1899-ben született korsztyályok felmentett tagjainak behívásáról, kivéve egyes vállalatok alkalmazottait

Az irat jelzete: MNL OL K 255-1918-5-2052. - Dátummal, aláírással ellátott másolat; kézzel írt kimutatás.

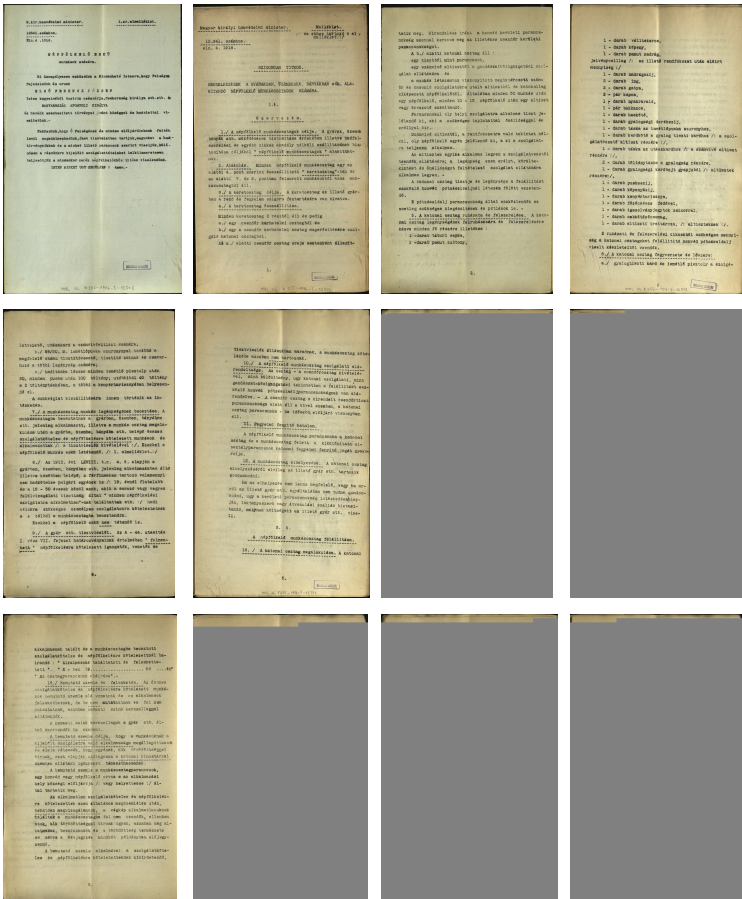
3. A nemzeti színű karszalag viselésének kötelezővé tétele a hadiszolgálatra kötelezett üzemekben

Az irat jelzete: MNL OL K 148-1915-25-27201. - Eredeti, gépelt aláírással ellátott levél és sokszorosított körlevél.

4. A honvédelmi miniszter rendelkezése a gyárakban, üzemekben, bányákban alakítandó népfőlkelő munkásosztagok számára

Az irat jelzete: MNL OL K 255-1916-5-12502. - Sokszorosított irat.

5. Népfőlkelő munkásosztagok alakítása az osztrák-magyar államvasút társaság Krassó-Szörény megyei üzemeiben és bányáiban

Az irat jelzete: MNL OL K 255-1916-5-19552. - Dátummal és aláírással ellátott gépelt másolat.

6. Allender Henrik, a diósgyőri vas- és acélgyár igazgatójának levele a központi igazgatósághoz a gyár katonai felügyelet alá helyezése ellen

Az irat jelzete: MNL OL Z 1557-1917-41/elh.-7. d. - Gépelt levéltervezet, kézzel írt javításokkal.

7. Javaslat a munkásság helyzetét tanulmányozó miniszteri bizottság alakítására a sztrájkok megelőzése érdekében

Az irat jelzete: MNL OL K 27-1917. október 19. 43. napirend. - Gépelt előterjesztés kézzel írt javításokkal.

8. Szabályzat a munkásság helyzetét tanulmányozó miniszteri bizottság számára

Az irat jelzete: MNL OL K 27-1917. október 30. 33. napirend. - Gépelt, aláírás nélküli előterjesztés ceruza javítással.

9. Körlevél a katonai hatóságok magatartásáról a hadüzemekben sztrájk esetén

Az irat jelzete: MNL OL K 255-1918-5-3779. - Sokszorosított, aláírással ellátott másolat.

Címkék:

[Osztrák-Magyar Monarchia](#) ^[2]

[hadiüzem](#) ^[3]

[Weiss Manfréd](#) ^[4]

[Tisza István](#) ^[5]

[sztrájk](#) ^[6]

[I. világháború](#) ^[7]

Kiadás: 15. évfolyam (2015) 4. szám

Forrás webcím: https://www.archivnet.hu/hadtortenet/a_katonai_fegyelemtol_a_sztrajkig_a_hadiipari_munkassag_helyzete_az_első_világhaboru_idejen.html

Hivatkozások

[1] https://www.archivnet.hu/hadtortenet/a_katonai_fegyelemtol_a_sztrajkig_a_hadiipari_munkassag_helyzete_az_első_világhaboru_idejen.html

[2] <https://www.archivnet.hu/cimkek/osztrak-magyar-monarchia>

[3] <https://www.archivnet.hu/cimkek/hadiuzem>

[4] <https://www.archivnet.hu/cimkek/weiss-manfred>

[5] <https://www.archivnet.hu/cimkek/tisza-istvan>

[6] <https://www.archivnet.hu/cimkek/sztrajk>

[7] <https://www.archivnet.hu/cimkek/i-vilaghaboru>